

УДК 37: 09 (477.87) "17"

ФЕДОРАНИЧ В. Ю.,*викладач Коледжу мистецтв ім. А. Ерделі
Закарпатського художнього інституту,
м. Ужгород, Україна***РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ У XVIII СТ.
У СВІТЛІ РУКОПИСНИХ ДОКУМЕНТІВ**

В. Федоранич. Розвиток освіти на Закарпатті у XVIII ст. у світлі рукописних документів. У статті проведено аналіз «Інструкції про порядок навчання в Мукачівській єпархіальній школі» 1776 р., а також вперше вводяться у науковий обіг ряд документів, які відображають стан освіти на території історичної Мукачівської єпархії у XVIII ст.

Ключові слова: народна школа, національна свідомість, граматики, рецензії, букварі, кириличні документи.

Федоранич В. Развитие образования в Закарпатье в XVIII в. в свете рукописных документов. В статье проведено анализ «Инструкции о порядке обучения в Мукачевской епархиальной школе» 1776 г., а также впервые вводятся в научный обиход ряд документов, которые и отображают состояние образования на территории исторической Мукачевской епархии в XVIII в.

Ключевые слова: народная школа, национальное сознание, грамматика, рецензия, букварь, кириллические документы.

Fedoranych V. Development of Education in Transcarpathia in the XVIII century in the light of handwritten documents. The article analyzes the «Instruction on the procedure of learning at Mukachevo Diocesan School» in 1776 and listed a number of documents, which were first introduced in a scientific revolution, and reflect the state of education in the history of Mukachevo eparchy in the XVIII century.

Keywords: public school, national consciousness, grammar, review, primer, Cyrillic documents.

© Федоранич В., 2015

Постановка проблеми. У XVIII ст. особливої актуальності набуває питання освіти населення, у цьому значну роль відіграло відкриття народних шкіл. Звісно, питання освіти стало актуальним не тільки у XVIII ст., бо і значно раніше воно було дуже гострим. На території України це знайшло свій спосіб реалізації у формі виникнення народних шкіл за прикладом Львівської братської школи, а пізніше Луцької. Порядок навчання у цих закладах регламентувався статутом Львівської братської школи «Порядок шкільний» (1586). Важливо звернути увагу на те, що вже у цьому положенні відображається вплив гуманістичних поглядів на порядок та принцип навчання. Зокрема, значна увага приділялася не тільки навчанню, але і питанню виховання та моральності. Учитель повинен був являти зразок високоморальної поведінки; на почесних перших лавах у школі рекомендувалося садовити найкращих учнів, «навіть коли б вони були дуже вбогі». Обмежувалося застосування тілесних покарань. [24: 626-650]

Мета дослідження: Питання освіти на Закарпатті до середини XVIII ст. детально не вивчено, хоча до нього зверталися автори у «Нарисах історії Закарпаття. Том I» [6: 436] Однак навіть побіжний погляд на візитаційні протоколи єпископа Михайла Мануїла Ольшавського 1750-1751 рр. дає підстави говорити, що значна частина духовенства залишалася малограмотною. У такій ситуації стало гострим питання освіти руського населення у контексті становлення національної самосвідомості центральноєвропейських народів. Це зумовлювало потребу у проведенні освітніх реформ на державному рівні. Такою і стала освітня реформа в імперії Габсбургів у кінці XVIII ст., яка визначила напрямки розвитку як нових типів шкіл, так і вдосконалення старих, пристосовуючи їх до тогочасних умов. Основні принципи нової шкільної системи Австрійської імперії викладено у двох важливих документах – «Ratio educacionis» (1777) та законах середини 1780-х років про введення обов'язкового навчання дітей рідною мовою з 6 до 12 років і визнання рівноправності усіх конфесій.

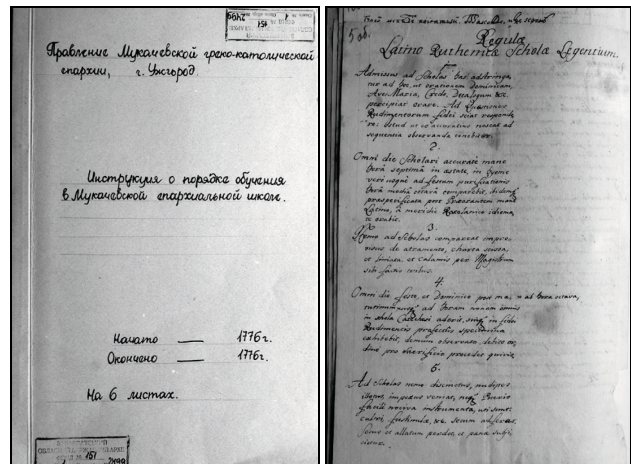
Виклад основного матеріалу. Розвиток шкільництва у XVIII ст. зумовив появу на території історичної Мукачівської єпархії букварів, перший з яких «Буквар языка славенська», виданий у 1699 р. у Трнаві за сприяння єпископа Йосипа Декамеліса для навчання руського населення [20: 118]. Однак політична та економічна ситуація кінця XVII – першої половини XVIII ст. не була сприятлива для розвитку освіти на Закарпатті.

Своєрідним початком відчутних змін у стані освіти вважаємо середину XVIII ст. Саме у 1744 р. єпископом Михайлом-Мануїлом Ольшавським було відкрито двокласну школу в Мукачеві. Можна припустити, що з цим пов'язано видання у Коложварській типографії 1746 р. праці «Elementa puerilis institutionis in lingua Latina. Начало письмен дѣтем к наставленію на латинскомъ языкѣ». Тобто, це один із перших двомовних (латинсько-церковнослов'янських) підручників, який містив алфавіт, правила читання, молит-

ви, заповіді, основи катехізису, основи лічби. З метою організації нових шкіл єпископ звертається до імператриці Марії-Терезії (Звернення Мукачівського єпископа Ольшавського до австрійської імператриці про організацію єпархіальних шкіл. Ці старання призвели до певних зрушень, й у 1763 р. виходить Декрет австрійської імператриці Марії-Терезії про дозвіл на відкриття типографії і нових шкіл на території володінь графа Шенборна. Про розуміння державою ролі освіти свідчать й «Договір керівництва м. Дорог (зараз Гайду-Дорог, Угорщина) з учителем Райковичем Георгієм про навчання дітей у школі» та «Інформація про відкриття нових і стан старих єпархіальних шкіл».

Своєрідним відображення стану освіти в краї XVIII ст. є ряд відомих документів Державного архіву у Закарпатській області, та ще не представлених для широкого наукового загалу і які, даною працею, вводимо вперше у науковий обіг. Особливо цікавими з огляду на тему нашого дослідження є граматики та рецензії на них, букварі, програми навчальних дисциплін, підручники. Переважно ці документи відображають головні питання, які викликали інтерес у часі поширення ідей просвітництва, зокрема, питання історичної свідомості та ширення освітнього рівня серед населення. У цій статті тільки побіжно перерахуємо наступні документи:

- рецензія Павла Гакга на підручник «Граматики» монаха Іоанна Ієрохима для молодших класів;
- історична довідка про походження та розселення русинів;
- декрет австрійської імператриці Марії-Терезії про видачу дозволу на відкриття у м. Кароль типографії з латинськими і слов'янськими шрифтами;
- розпорядження канцелярії Пожонської королівської ради про забезпечення греко-католицьких приходів церковною літературою домашнього видавництва;
- листування Пожонської королівської ради про випуск букваря для єпархіальних шкіл;
- розпорядження Пожонської королівської ради про організацію приходських шкіл;
- інструкція про відкриття молодших класів гімназії для монахів у Марія-Повчі;
- зобов'язання державних установ і поміщиків про організацію шкіл у Марія-Повчі та Мукачеві;
- лист жупана Каролі Антонія про велику турботу єпископа Бачинського про Унгарську гімназію;
- справа про дозвіл на друкування «Катехізису» для греко-католиків на руській та румунській мовах;
- лист архієпископа Іоанна Пастелія про видання «Біблії» на слов'янській мові;
- лист Пожонської королівської ради про видання «Катехізису» на слов'янській, угорській та німецькій мовах;
- листи директора національних шкіл в м. Надь-Кароль про забезпечення підручниками на руській мові;
- критика на виданий у Відні руський буквар;
- лист марамороського вікарія Георгія Кесеш про відкриття шкіл в м. Хуст, Тячево, Вишково;
- справа про забезпечення церков і шкіл книгами і підручниками;

- критика каноніка Жеткея Андрія на книгу «Катихизис або наука православно-християнська».

Окремо зупинимося на одному з цих документів, а саме на «Інструкції про порядок навчання у Мукачівській єпархіальній школі». Документ уже потрапляв у контекст наукових зацікавлень, зокрема, до нього звертався М. Лелекач у праці «Мукачівська богословська школа (1744-1776)» у 1945 р. Дослідник брав джерело з метою вивчення історії самої школи. Разом з тим документ слід розглядати не тільки з історичної точки зору, але також з позиції теологічних та мовознавчих досліджень.

Наводячи вперше повний кириличний текст документу, розглядаємо його з мовознавчої точки зору та запрошуємо до вивчення зацікавлених дослідників історії церкви, шкільництва, теологів. Цей документ є двомовний і складається з 11 пунктів правил, написаних церковнослов'янською мовою, та паралельних текстів – латинською. В інструкції наведено порядок навчання, розклад, вказуються терміни складання іспитів та інші дані, пов'язані з навчанням, практикою та поведінкою учнів. Перші три пункти стосуються питання знань при вступі, а також документального підтвердження особи. 4-5 пункти містять докладну інформацію про порядок теоретичного навчання та диспути, розклад занять, 6, 7, 8 та 9 параграфи містять інформацію про принципи практичної підготовки учнів. 10-11 пункти інструкції стосуються порядку випуску учнів школи.

Отже, зупиняємося на детальному розгляді кириличної частини документу. У преамбулі вказується на основоположника новоствореної школи – єпископа Михайла-Мануїла Ольшавського, мету відкриття школи «Всяк ов оучилищу Мукачовском хотяша науку правную слухати, й у свое время сану священническаго ся сподобити»

П. 1 вказує на необхідність належних знань при вступі до школи: «Приходяща оу оучилище, добро читати скоро, писмо писати, наипачеже й Прокимены, Тропары, Славны Стихиры й некоторый подобна добро спхвати має знати, еяже еще nebude знати, оу оучилище не может выйти».

П. 2 акцентує на необхідності підтвердження стану «су правильного й свободного ложа есть рождени», надання завіреної печаткою метрики та підкрес-

лює власноручний підпис у документі: «Метрику йли йное свідѣніе из собов да принесеть», «иже сія свѣдѣніе даст власнов руков подписаны». У цьому параграфі вжито такі народні розмовні форми, як *лѣто*, *мѣсяць*, *день*, *даст власнов руков подписаны*, *вугодованы*.

П. 3 вказує на необхідність підтвердити «свѣдінія о своем честном житію яко попович, йли йншый свободникъ» та наявність «печеніе повинен будетъ ймѣти». Ці відомості також повинні «свѣдініе оу время собраного цѣлого Собору, при пристоянію всѣхъ духовныхъ, да просить да бы архидіакон, йли намѣсник су иншыма двома, от старѣйших на нем власнов руков подписаный были, писаніе же свое печатію оутвердили». Примітка на полі акцентує, що у випадку наявності дружини необхідно вказати її походження: «Супружницю правильную ли имѣть, ею же от сана девического, йли вдовического поял естъ». Як і в попередньому пункті звертають на себе увагу простомовні форми: *власнов руков*, *свободник*.

П. 4 наголошує на необхідності ведення записів, старанного вивчення й обговорення матеріалу «чисто й читателно себѣ писати оумозрительнѣ испытати, умноже создателиѣ, вуочити назначеное сѣдалище, й коло втом часі отпривити, нанегоже повеленіе приймет. Повседневнѣ пред себѣ назначеным десятиначальником, оу наоуцѣ преоупсѣнїа своего чрез вопросы, й отвѣты пользу провказати». Цікавою є форма «коло в том часі отпривити» – тобто, передбачається ведення дискусії.

П. 5 називає учнів школи «Сѣдалники, Колесники, Десятоначальники» відповідно від терміну навчання, їх обов'язки «по проферовом оумствованію оуложены кромѣ всякаго лицѣзринїа якобы кїждо на вопросы отвѣтъ даст, повседневнѣ писмено професорови отповестя».

П. 6 – це своєрідний розклад навчання, наголошується на необхідності поділу годин навчання зранку та після обіду «часы оубо тый сице раздѣлены маот быти», для кожного року навчання подано тривалість та назва дисципліни, а також форма навчання. Так, початок навчання встановлюється «в оучилище рано часу осмага, по пополудню часу втораго кїждо да приходит». Окрім того, вказано форми проведення навчальних занять: «Рано от часу осмага даже до часу девятаго да будет от Богословїи краснописанїе, по писанїи же толкованіе, от часу девятаго, даже до полдесїатаго дабудет при престояніе. Професоровом из прежде толкованно Богословскай науку сѣдалище», «Колесники их тожде науку коло да творїат», тобто, мова йде про спосіб засвоєння матеріалу в групі, обговорення вивченого. Привертають увагу такі слова, як *пополудне*, *кїждо* – розмовні форми, введені до тексту.

П. 7 надає настанови щодо неділі та святкових днів: «День неделный, й святечный кїждо без усякаго пеашеванїа на оутрню да приходит», порядок проведення Богослужіння, правила поведінки та обов'язки учнів школи у церкві: «всѣ чинно пѣюща Стихиры в церков да вйдут».

П. 8 регламентує проведення Богослужінь: «оутрнїа, й служба от новощенных иеревѣ по цѣлом

церковном правилѣ будется от правовати, на которую подобнымъ образом іако оу неделю всѣ приспѣти должны будутъ».

П. 9 передбачає, що учні училища повинні «кождаго мѣсяця в єдин день всѣ назначенни на наказ из матерїй той юже Професоръ оуложит, оу оучилищу при всѣхъ предстоянію казанїе сотвориат» Окрім того «Дїяконы такожде кождой неделѣ, й свіата, як оу Мукачевской, Росвиговъской, й Подгорїанской церкви такъ и пуд городом катехизацію оучинїат. Поддїяконы оуто кождаго свіата, й неделѣ до оутрнїи даже дослужбы, єднїи между Ірмолїонїками, другїи между малыма читати оучащїмїса наоуку христїанскую предложат».

П. 10 вказує на порядок сповіді та причастя: «сповѣдъ стую су причастїем всїе время кїждо да прийме», а також звертає увагу на вихід учнів за межі школи.

П. 11 подає інформацію про успішне закінчення навчання «по стязанію всеобщом иеже кїждоого року двакратно будет, оу мѣсяцѣ мартѣ, й Іюлію доброе свѣдѣніе свое науки провкаже. Мирянин за благословенїем Архїпастырским може свѣдѣніе из оучилища просити»; висвячення та пошук можливого місця служіння. Рекомендується надати інформацію, чи місце, на яке претендується, є вільним, а окрім того також, говорячи сучасною мовою, економічний стан можливої парохії. Окрім цього, міститься інформація про порядок відвідування дому та повернення до школи «іако отходя за благословенїемъ додому аще не ввратися на часі себѣ назначенны оу оучилище боле не буде приятый» та неможливість отримати священничий сан без належного благословіння.

Після тексту на латинській мові на ст. 12 документ містить кириличний запис, у якому наголошується, що тільки грамотний попович чи вільний може читати Ірмолой. Також наголошується на необхідності щоденно двічі вправлятися у письмі, щотижня подаючи для розгляду результати вправ настоятелю. Щонеділі та у свято разом «В недѣлю, й оусто совокупившїсїа из чтущими заповѣдѣ четвертую всякъ да соблюде. Иниїа еже блюсти іакъ богословам, так й читательником оу ихъ заповѣдех повилѣваесїа Ірмолисты такожде де опасно да сохраниа».

Незважаючи на те, що питання Мукачівської школи 1744 р. досліджувалося багатьма дослідниками, як бачимо з наведених документів, які майже не відомі широкому науковому колу, цей пласт потребує ґрунтовного дослідження. Зокрема, особливої уваги вимагають документи, які відображають розуміння власної історії та принципів ширення освіти в краї, що характерно для Просвітництва.

Висновки і перспективи. Вищепроаналізована «Інструкція про порядок навчання у Мукачівській єпархїальній школі» містить правила прийому, навчання та випуску. Документ свідчить про велику увагу наставників школи до претендентів на навчання. Зокрема, вимагається знання письма, довідку про достовірність інформації про особу претендента та обов'язкове підтвердження достовірності цієї інформації. Наведені пункти охоплю-

ють дворічний термін навчання, де передбачено не тільки лекції, а й також форму колективного обговорення і практичного застосування отриманих знань. Це дає підстави стверджувати, що Мукачівська школа використовувала передові на той час методи та форми навчання. На практиці демонструвалися як знання простопінія під час недільних та святкових служб, так і теоретичні богословські знання під час обов'язкової катехизації у часі Великого Посту безпосередньо в Мукачівській, Росвигівській, Підгорянській і Пудгородській церквах. Окремо вимагалось вміння навчити дітей читанню та простопінію після утренні у церкві. Окрім того, можемо стверджувати, що до Мукачівської школи міг вступити тільки попович або вільний юнак, який до того часу мав певну підготовку. Це заперечує звинувачення егерського єпископа Барковця, що мукачівський єпископ Михайло-Мануїл Ольшавський через навчання позбавляє помічників їхніх кріпаків [19: 62]. Інструкція містить також значну кількість просторічних лексичних одиниць, тобто, свідчить про вплив народної мови на офіційну книжну.

Документ є важливим для розуміння розвитку та функціонування освіти у краї у XVIII ст. Саме зростання освіченості серед священиків та дяконів зумовило появу великої кількості рукописних богослужбових книг, яких надзвичайно бракувало на Закарпатті. Таким чином, поява окремих переписувачів стала наслідком помітних освітніх змін, що відбувалися на території історичної Мукачівської єпархії. Одночасно півце-учителі стали носіями освіти, національної свідомості та моральності.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп.1. – Спр. №1456, 24.10.1755 Декрет австрійської імператриці Марії-Терезії про видачу дозволу на відкриття у м. Кароль типографії з латинськими і слов'янськими шрифтами. – 1 арк.
2. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп.1. – Спр. №1867, 1763 Декрет австрійської імператриці Марії-Терезії про дозвіл на відкриття типографії і нових шкіл на території володін графа Шенборна. – 1 арк.
3. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №1922, 12.01.1764 Договір керівництва м. Дорог з учителем Райковичем Георгієм про навчання дітей у школі. – 2 арк.
4. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 1635, 1760 Звернення Мукачівського єпископа Ольшавського до австрійської імператриці про організацію єпархіальних шкіл. – 3 арк.
5. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 2573, 31.01.1777-18.11.1777 Зобов'язання державних установ і поміщиків про організацію шкіл у Марія-Повч та Мукачеві. – 9 арк.
6. І. М. Гранчак, Д. Д. Данилюк, Е. А. Балагурі, В. І. Ілько, Г. В. Павленко, В. В. Пальок Нариси історії Закарпаття. Том І (з найдавніших часів до 1918 року). – Ужгород, 1993. – 436 с.
7. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2497, 20.10.1776 Інструкція про відкриття молодших класів гімназії для монахів у Марія-Повч. – 6 арк.
8. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №953, 1747 Історична довідка про походження та розселення русинів. – 12 арк.
9. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №1222, 1750 Історична довідка про походження, розселення та віросповідання русинів. – 35 арк.
10. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2094, 07.03.1768-25.11.1768 Інформація про відкриття нових і стан старих єпархіальних шкіл. – 19 арк.
11. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 3452, 10.02.1786 Критика каноніка Жеткей Андрія на книгу «Катехизис або наука православно-християнська». – 4 арк.
12. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 2854, 1780 Критика на виданий у Відні руський буквар. – 6 арк.
13. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 2683, 1778 Лист архієпископа Іоанна Пастелія про видання «Біблії» на слов'янській мові. – 2 арк.
14. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2679, 26.06.1778 Лист жупана Каролі Антонія про велику турботу єпископа Бачинського про Унгарську гімназію. – 2 арк.
15. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 2867, 20.07.1780 Лист марамороського вікарія Георгія Кесеш про відкриття шкіл в м.Хуст, Тячево, Вишк. – 2 арк.
16. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2779, 11.03.1779 Лист Пожоньської королівської ради про видання «Катехизису» на слов'янській, угорській та німецькій мовах. – 2 арк.
17. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп.1. – Спр. №2855, 15.05.1780-20.11.1780 Листи директора національних шкіл в м. Надь-Кароль про забезпечення підручниками руською мовою. – 6 арк.
18. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № №2222, 10.01.1771-02.05.1771 Листування Пожоньської королівської ради про випуск букваря для єпархіальних шкіл. – 33 арк.
19. Лучкай М. Історія карпатських русинів // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1992. – Т.18. – С. 62.
20. Мольнар М. Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1965. – С.118
21. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №1061, 08.09.1648 Рецензія Павла Гакга на підручник «Граматика» монаха Іоанна Ієрохима для молодших класів. – 1 арк.
22. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №1457, 12.06.1755 Розпорядження канцелярії Пожоньської королівської ради про забезпечення греко-католицьких приходів церковної літературою домашнього видавництва. – 2 арк.
23. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2923, 7.2.1781 Розпорядження Пожоньської королівської ради про організацію приходських шкіл. – 4 арк.
24. Сірополко С. Історія освіти в Україні.- К., Наук. думка, 2001. – С. 626-650
25. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. №2684, 26.06.1778-23.10.1778 Справа про дозвіл на друкування «Катехизису» для греко-католиків на руській та румунській мовах. – 6 арк.
26. ДАЗО. – Ф. №151. – Оп. 1. – Спр. № 2982, 12.3.1781-19.11.1781 Справа про забезпечення церков і шкіл книгами і підручниками. – 25 арк.
27. Лелекач М. Мукачевська богословська школа (1744-1776). – Унгар, 1945.